

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 46 Volume: 9 Issue: 46

Ekim 2016 October 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

**OSMANLI TÜRKÇESİYLE YAZILAN İLMİHAL ESERLERİ VE MUHTEVİYÂTI (II)
TANZİMÂT'TAN CUMHURİYET'E TÜRKÇE İLMİHALER
WRITTEN İLMİHAL WORKS AND MUHTEVİYÂT WITH OTTOMAN TURKISH (II)
FROM THE REFORMATION TURKISH REPUBLIC İLMİHALS**

Adem YILDIRIM*

Öz

Bu çalışmada Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı coğrafyasında Osmanlı Türkçesi ile te'lif edilen İlmihal kitapları, yazma ve matbu nüshalar ışığında, ulaşıldığı kadarıyla ele alınmış ve Türkçe ilmihal literatürü ortaya konulmuştur. Diğer taraftan ilmihallerin içerdiği konuların yazıldığı dönemin ihtiyaç ve beklentilerine yer yer ışık tuttuğu gerçeğinden hareketle, ilmihallerde Osmanlı toplumunda ne tür konuların öne çıktığına işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İlmihal, İslam Hukuku, Osmanlı Türkçesi, Türkçe Telif.

Abstract

In this study, the Republic of Reforms in the Ottoman geography of the Ottoman Te'lif catechism books, manuscripts and printed copies are discussed in the light of the Catechism of the Ottoman literature and are disclosed. On the other hand the period is written in the issues covered by the needs and expectations in many places ilmihals shed light on the fact that in mind, what kind of issues that has been pointed out ilmihals in the Ottoman society forward.

Keywords: Catechism, Islamic Law, Ottoman Turkish, Turkish Copyright.

Giriş

İlmihaller, İnanç, ibadet, muâmelât, ahlâk alanından peygamberler ve Allah Rasulü'nün hayatına kadar birçok konuda özlü bilgiler içerir. İlmihallerin muhatap kitlenin yaşadığı zaman ve coğrafyaya göre şekillendiği bu sebeple psiko-sosyal ve tarihi bir arka planının olduğu söylenebilir. İlmihal geleneği tarihi süreç içerisinde hicri IV. Miladi X. yüzyıldan itibaren oluşmaya başlamıştır. İlmihal geleneğinin ortaya çıkmasında temel sâiklerden biri, halkın temel dini konularda özgün bilgileri sade ve basit bir dille yazan kitaplara duyduğu ihtiyaçtır. Başlangıçta bu ihtiyaç Osmanlı coğrafyasında Arapça yazılmış bazı eserlerin Türkçeye çevrilmesi ve üzerine ilaveler yapılmasıyla başlamış, sonraki dönemlerde Osmanlı Türkçesi ile telif edilen çok sayıdaki ilmihal eserleriyle devam etmiş ve çeşitli tasnifler dikkate alınarak yazılan ilmihallerle günümüze kadar varlığını korumuştur. Osmanlı coğrafyasında, Türkçe kaleme alınan ilmihal geleneğinin ortaya konulması, Osmanlı Türkçesinin ilim dili olması açısından önem arz etmektedir.

A. Osmanlı Döneminde Türkçe Telif Edilen İlmihaller

1. el-Akşehrî el-Hac Mustafa Fehim b. Osman

a. Mürşidü'n-nisa (1265/1848-1849)

el-Akşehrî, el-Hac Mustafa Fehim b. Osman'ın kaleme aldığı Mürşidü'n-nisa¹ yetmiş altı sayfadan oluşan bir kadın ilmihal kitabıdır. Müellifin ifadeleriyle bu risâle bir mukaddime ve üç fasıl üzere mürettep kılınmıştır. Mukaddime elfâz-ı müsta'melenin ve usûl ve kavâidlerin ahvâlini icmâlen beyan etmektedir. Fasl-ı evvel dem-i hayzın ahvâlini beş nev' üzere bildirir.² Fasl-i sâni dem-i nifâsın ahvâlini üç nev' ile bildirir.³ Fasl-ı sâlis ise dem-i istihâzenin ahvâlini ve envâmını bildirir.⁴

Mürşidü'n-nisa günümüz kadın ilmihal kitaplarından daha az hacimli bir kitap olmasına karşın, günümüzden yaklaşık iki asır evvel kadınlara has bir ilmihal kitabı olarak telif edilmesi yönüyle günümüz kadın ilmihallerine örneklik teşkil eden bir hüviyete sahiptir.

* Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Fıkıh ABD Öğretim Üyesi, e-mail: ademyildirim@hotmail.com

¹ el-Akşehrî el-Hac Mustafa Fehim b. Osman. *Mürşidü'n-nisa*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 AKŞ 297.411 AKŞ Evasıt-ı Şevval, Demirmaş Nr. Bel_Osm_K.05254.

² el-Akşehrî. *Mürşidü'n-nisa*, S. 23

³ el-Akşehrî. *Mürşidü'n-nisa*, S. 51

⁴ el-Akşehrî. *Mürşidü'n-nisa*, S. 60

2. Manzume-i Ceceli İbrahim Efendi

a.Manzum İlmihal (1286/1869-1870)

Manzume-i Ceceli İbrahim Efendi, Nureddin Cecelizâde İbrahim Efendi'nin kaleme aldığı manzum ilmihal kitabıdır. Kitap yüz kırk yedi sayfadan oluşmakta olup, eserin baş tarafında kitabın fihristi bulunmaktadır.⁵

Müellif eserine efâl-ü mükellefîn'i beyan ederek ve bunlara dair hükümleri açıklayarak başlamış, temel ibadetlerle devam etmiş, nikah, talak ve zihar konularıyla eseri ikmâl eylemiştir.

3. Ahmed Nazif

a.Elli Dört Farz Şerhi (1290/1873-1874)

Ahmed Nazif'in kaleme aldığı *Elli Dört Farz Şerhi* elli altı sayfadan müteşekkil bir ilmihal kitabıdır. Müellif elli dört farzı başlıklar halinde yazarak şerh etmiştir. Allah Teâla'yı zikir etmekle başlayan konular şu şekilde devam etmektedir:

Esvâb giymek, sünnet olmak, namaz kılmak, cenabetten gusl etmek, rızık hususunda itimat etmek, rızıkta kanaat etmek, helal yemek, Hak Teâla'ya tevekkül etmek, kazaya razı olmak, nimetlere şükür etmek, belalara sabır etmek, günahlardan tövbe etmek, ibadette ihlas etmek, şeytanı düşman tutmak, delil ve hüccet ile amel etmek, ölüme hazırlanmak, Allah için muhabbet etmek, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker, sıla-i rahim etmek, emaneti yerine eda etmek, Allah Teâla'ya ve Rasulüne itaat etmek, Allah Teâla'ya kaçıp sığınmak, Allah Teâla'dan korkmak, ibret almak, lisanı mâlâya'niden saklamak, sû-i zandan sakınmak, harama bakmamak, sözünde sadık olmak, melâhiden kulağını saklamak, ölçüyü tam ölçmek, Hak Teâla'nun mekrinden emin olmamak, fakiri ret etmemek, Hak Teâlâ'nın rahmetinden ümit kesmemek, kendi hevâsıyla amel etmemek, fi sebîlillah infâk etmek, miktarınca nafaka vermek, verdiği sadakada minnet etmemek, hayz halinde ehliyle cimâ etmemek, kalbini meâsiden pâk etmek, ululuğu terk etmek, mâl-i yetimi hufz etmek, malı itlâf etmemek, namazı vaktiyle hufz etmek, yetim malını yememek, Allah Teâla'ya şirk koşmamak, zina etmemek, hamr içmemek ve yalan yere yemin etmemek.⁶

Ahmed Nazif'in *Elli Dört Farz Şerhi* içerdiği konular itibariyle yalın bir ilmihal kitabı değil aynı zamanda ilmihal konularının temel ahlaki değerlerle bütünleştirilerek verildiği kıymetli bir eserdir.

4.Ebu Bekir Şevket

a.Ahd-i Mîsâk-ı Sağîr (1290/1873-1874)

Ebu Bekir Şevket'in kaleme aldığı *Ahd-i Mîsâk-ı Sağîr*, 103 sayfadan oluşan bir ilmihal kitabıdır. Müellif kitabını konulara ayırmış, her bir konunun girişine o mevzu ile ilgili bir ayet-i kerimeyi koyarak konuyu nasla temellendirmiştir. Müellif kitabın başında, neden bu kitaba *Ahd-i Mîsâk-ı Sağîr* ismini verdiğini açıklarken, konuyu *elest bezmindeki ikrar*'ı anlatarak açıklamaktadır.⁷

İlmihal geleneğinde, anlatılan konuyla ilgili naslara yer verilmesi nadirattandır. Ebu Bekir Şevket'in kaleme aldığı *Ahd-i Mîsâk-ı Sağîr*'de her bir konu başlığına o mevzu ile ilgili ayetle başlanmış olması bu eseri diğer birçok ilmihal kitabından ayıran bir özelliktir.

5.el-Bursevî İsmail Hakkı b. Mustafa el-Ayduşî

a.Haliliyye-i İsmail Hakkı (1293/1876-1877)

el-Bursevî İsmail Hakkı b. Mustafa el-Ayduşî'nin kaleme aldığı *Haliliyye-i İsmail Hakkı* isimli kitap yetmiş dokuz sayfadan müteşekkildir.⁸ Müellif, daha çok îmânî hakikatleri ele aldığı bu kitabını konu başlıklarına ayırarak ikmal etmiştir. Kitabın birçok yerinde konuyla ilgili beyitler yer almaktadır.

6.Mızraklı İlmihal

Miftâhu'l-cenne olarak da bilinen, Osmanlı ilmihal geleneğinin ilk örnekleri arasında yer alan Mızraklı İlmihal'in müellifi ve hangi tarihte yazıldığı kesin olarak tespit edilebilmiş değildir. Eser, Osmanlı toplumunda en çok okunan ve ezberlenen eserler arasındadır.⁹ Eserin birçok baskısının kenarında namaz, dualar, tasavvuf ve ahlakla ilgili küçük risaleler yer almaktadır.¹⁰ Mızraklı İlmihal'de akaid, ibadet ve ahlâka dair konuların belirli bir sistematige göre işlenmediği görülmektedir.¹¹

Mızraklı İlmihal'in incelediğimiz nüshası¹² h.1307/1889-1890 tarihli olup 96 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın muhteviyâtını ise şu konu başlıkları oluşturmaktadır:

⁵ Nureddin Cecelizâde İbrahim Efendi. *Manzume-i Ceceli İbrahim Efendi*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 CEC 297.411 CEC 1286 H/1869 1, Demirbaş Nr. SEL_Osm_01341.

⁶ Ahmet Nazif. *Elli Dört Farz Şerhi*: 1-56

⁷ Ebu Bekir Şevket. *Ahd-i Mîsâk-ı Sağîr*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 ŞEV 297.411 ŞEV 17 Zilkade 1290, Demirbaş Nr. OE_TK_01498: 1-103

⁸ el-Bursevî İsmail Hakkı b. Mustafa el-Ayduşî. *Haliliyye-i İsmail Hakkı*, İstanbul B.B.Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 BUR 297.411 BUR, Demirbaş Nr. Bel_Osm_0.00987.

⁹ Yaşaroğlu, "Mızraklı İlmihal" DİA, XXX: 5

¹⁰ İsmail Kara. *Mızraklı İlmihal*, Dergah yayınları, 2012: 8

¹¹ Yaşaroğlu. "Mızraklı İlmihal" DİA, XXX: 5

¹² *Mızraklı İlmihal*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 MIZ 297.411 MIZ 1307 H/1889-18, Demirbaş Nr. HP_Osm_00145/01

Şurûtü's-salât, Cevâhirü'l-İslâm, Abdest duası, Risale-i sûfiye, Duaname, Salat-ı istihâre, Salât-ı hâcet, Hikâye-i azîbe, Ebüssuud Efendi'nin duânamesi, Bab-u âdâbü'l-istinca, Bâb-u mekruhü'l-istinca, Bâb-u farzî'l-gusl, Bâb-u beyân-ı farzî'l-vuzû, Bâb-u süneni'l-vuzû, Bâb-u fâideti'l-misvak, Bâb-u müstehabbi'l-vuzû, Beyan-i mekruhi'l-vuzu, Bâb-u mefsedi'l-vuzû, Bâb-u aksâmi'l-vuzû, Bâb-u duhûli'l-câmi, Bâb-u beyân-i farzî's-salat, Bâb-u tâdil-i erkân, Bâb-u beyân-i vacibü's-salât, Bâb-u süneni's-salât, Bâb-u müstehabbi's-salât, Bâb-u mekrûhi's-salât, Bâb-u münâcâtî's-salât, Bâb-u âdâb-ı yevmi'l-cuma, Bâb-u beyânî'l-mesele fi hakkı salati'l-îyd, Bâb-u beyânî'l-mesele fi hakkı salati'l-vitr, Bâb-u beyân-i fi hakkı'l-meseleti salati'l-müteallika, Bâb-u beyanı'l-meseleti'l-muktedi.¹³ Mızraklı İlmihâl'in gününüz Türkçesine çevirileri de yapılmıştır.¹⁴

İlmihaller toplumu amelî ve ahlâkî yönden olgunlaştırmaya namzet kitaplardır. Mızraklı İlmihâl'in günah-ı kebâir bölümünde yetmiş iki büyük günah sıralanmıştır. Bunlar arasında namazı vakti geçtikten sonra kılmak, mü'min kardeşinin hatırını yıkmak, kötülüğü men etmemek, Kur'an-ı ezberleyip unutmak, karnı doyduktan sonra yemek, padişaha âsi olmak, cahil kalmak, cahilliğin ne musibet olduğu bilmemek şeklindeki ifadeler, ahlâkî ilkelerin Osmanlı toplumunda yerleştirilerek bu ilkelere sadık kalma hususunda ilmihallerin önemli ve vazgeçilmez rolünü işaret etmektedir.

7. Ahmet Muhtar Efendi

a. Melceu'l-İbâd (1302/1884-1885)

Ahmet Muhtar Efendinin te'lif ettiği Melceu'l-İbâd yüz yirmi sayfadan müteşekkil, iman ve ahlak konularını içermesi hasebiyle kısmî bir ilmihal kitabı niteliğindedir. Müellif eserini "melceu't-tevhîd" ve "melceu'l-haberî'l-kudsî" şeklinde iki bölümden oluşturarak içerisinde çok miktarda ayet-i kerime ve hadis-i kudsiye yer vermiştir. Ayrıca kitabın sonunda beyitlerin ve münâcâtın yer aldığı bir bölüm de mevcuttur.¹⁵

Kitapta yer alan çok sayıdaki hadis-i kudsi, kitabı diğer ilmihal kitaplarından ayıran bir özellik olarak belirmektedir.

8. Abdülhamid b. Mustafa Reşîd

a. Zübde-i İlmihâl 1305/1887-1888)

Zübde-i İlmihâl¹⁶ Abdülhamid b. Mustafa Reşîd'in te'lif ettiği sade ve kısa bir ilmihal kitabıdır. Toplamda yirmi dört sayfadan oluşmakta olup konular şematik olarak maddelenmiştir.

Kitap otuz iki farzla başlamaktadır. Yalnız burada dikkat çeken bir husus vardır. Müellif otuz iki farzı sayarken "teyemmümün farzları" nı 32 farza dahil etmeyip bunların yerine "emr-i bî'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker"i dahil etmiştir. Otuz iki farz sayıldıktan sonra hemen ardından orucun farzları (3 adet), teyemmümün farzları (3 adet), haccın farzları (3 adet), zekatın farzı (1 cümle şeklinde) sıralanmıştır.¹⁷

Zübde-i ilmihal, 32 farzdan sonra 52 farzı beyân etmeye geçmiştir. 52 farz maddeler halinde sayılırken verilen dipnotlarla ilgili maddeyi açıklayan birer ayet-i kerime verilmiştir. Müellif konunun devamında namazın vacipleri (10 mad.), namazın sünnetleri (23 mad.), namazın müstehabları (18 mad.), namazın mekruhları (55 mad.), namazı bozan şeyler (20 mad.), abdesti bozan şeyler (10 mad.), abdestin sünnetleri (15 mad.), abdestin mekruhları (5 mad.), guslün sünnetleri (9 mad.), orucu bozan şeyler (19 mad.), Kur'an-ı Kerim'de zikr olunup bilinmesi vacib olan peygamberân-ı izâmın sayıları (28 adet) şeklinde vermiştir.¹⁸

Kitabın devamında islamın binası, imanın temeli, imanın aslı, imanın rüknü, sıfat-ı subûtiyye (8 adet), sıfat-ı zâtiyye (6 adet), peygamberler hakkında bilinmesi vacib olanlar (5 madde), ef'âl-i mükellefinin beyanı (8 mad.), imanın şartları ve bekasına sebep olanlar (6 mad.), ehl-i sünnet mezhebi kimden ahzeylediği beyanı (8 kişi), kabirde olunacak münkerin suâline verilecek cevap beyanı (12 mad.), silsile-i rasûl beyanı (21 kişi), cibril-i emîn vasıtasıyla inzâl buyrulan kitâbullah ve suhuf beyanı (8 adet), ahkâm-ı şer'iyye beyanı (5 mad.), oruçlu olması farz olan kişi (6 mad.), peygamberimiz hakkında bilinmesi lazım olan (3 mad.), imamımız hakkında (5 mad.), beş vakit namazda olan rekatların miktarları, bir farz içinde kaç farz olduğu (5 mad.), bir vacibde kaç vacib olduğu (5 mad.), vacibin bölümleri (3 mad), sünnetin bölümleri beyanı (3 mad), müctehid imamlar (4 kişi), Kur'anda olan secdenin farz ve vacib ve sünneti kaçtır ve hangi surede vâkî beyanı (farz 7, vacib 14, sünnet 4), Ramazan ve Kurban bayramlarında edası erkeklere vacib olan iki rekat namaz beyanı, Cuma günü erkeklere edası vacib olan namaz beyanı (6 mad.), cumanın farzının şartları (7

¹³ Mızraklı İlmihâl, : 96

¹⁴ İsmail Kara. *Mızraklı İlmihâl*, Dergah Yayınları, 6. Baskı, Aralık 2012. (İ. Kara, gününüz Türkçe'sine yaptığı çeviri kitabın sonunda, 122 sayfadan müteşekkil Osmanlıca Mızraklı İlmihâl'i de vermiştir.)

¹⁵ Ahmet Muhtar. *Melceu'l-İbâd*, 1884.

¹⁶ Seyyid Abdülhamid b. Mustafa Reşîd. *Zübde-i İlmihâl*, İstanbul B.B. Atatürk Kitaplığı, Matbaa-i Osmaniye, tr. 1305 H/1887-1888, Yer Nr, 297.412 ABD 297.412 ABD 1305 H/1887-18, Demirbaş Nr, AUE_00280.

¹⁷ Seyyid Abdülhamid b. Mustafa Reşîd. *Zübde-i İlmihâl*: 4

¹⁸ Seyyid Abdülhamid b. Mustafa Reşîd. *Zübde-i İlmihâl*.. 5-15

mad.), mezkur namazların rekatları, cenaze namazının sünnetleri, rükünleri, müstehapları ve bazı durumlarda okunacak dualar konu edilmektedir.¹⁹

Zübde-i ilmihal, konuların özünü okuyucuya vermeye çalışması itibariyle ismiyle müsemma bir kitap olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte konuların dağınık olarak işlenmiş olması okuyucunun dikkatini dağıtan bir unsur olarak görülebilir.

9. Manastırlı Mehmed Rifat Bey

a. Manzum İlmihal (1303/1885-1886)

Manastırlı Mehmed Rifat Bey otuz bir sayfadan müteşekkil ilmihal kitabını manzum bir şekilde kaleme almıştır. Konu başlıkları sırayla, mukaddime, şurû-u îman, ma'rifetullah, kitaplar, peygamberler, kader, ahiret, bâbü'l-amel, evâmîr ve nevâhî, İslâm'ın binası, salât, namazın farzları, abdestin farzları, guslün farzları, savm, hac ve zekat, furûzât-ı sâire, vâcibât, sünen-i seniyye ve haram şeklinde işlenmiştir.²⁰

Müellif "Hiçbir vakitte unutulmaması farz olan mesâil-i i'tikadiyye ve ameliyyeyi" ihtiva eden eser eserini "etfâl-i müslimine yadigar eylerim" diyerek, bu eserini çocukların dini eğitimlerine yardımcı olma gayesiyle telif ettiğini ifade etmektedir.

Eserde konular kısa kısa işlenmiş, sadece çocuklara temel dini bilgilerin verilmesiyle yetinilmiştir. Manastırlı Mehmed Rifad Bey'in bu eserinin, edebiyat ve sanat endişesinden uzak, sadece öğretime yönelik bir eser özelliği taşıdığı görülmektedir.²¹

10. Süleyman Paşa (ö. 1308/1891)

a. İlmihâl-i Sağîr (1305/1887-1888)

İlmihâl-i Sağîr'in ön kapağında kitabın basılma amacı "*Rüşdiye-i Askeriyelerde okunmak üzere Meclis-i Meârif-i Askerî ve Dârü's-ş-şafaka ikinci senesinde tedris olunmak üzere Heye't-i Tadrîsiyye-i İslâmiyye tarafından intihâb ve kabûl olunmuştur.*" şeklinde açıklanmıştır. Toplamda 54 sayfadan oluşan ilmihâl-i sağîr, bâbü'l-itikâd ve bâbü'l-amel olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. İman bölümünde iman şartları açıklandıktan sonra, amel bölümünde İslâm'ın şartları ayrı ayrı açıklanmış, cuma namazı, bayram namazı, cenaze namazı, fitre konuları işlenmiş ve son olarak cihadın fazîleti mevzusu işlenerek kitap sonra erdirilmiştir.²²

11. İbn Âbidinzâde (ö. 1306/1889)

İbn Âbidinzâde'nin ismi Alaüddin Muhammed b. Muhammed Emin b. Ömer el-Hüseyin ed-Dımaşki (ö. 1306/1889) olup, Hanefî fakih alimi İbn Âbidîn (ö. 1252/1836)'in oğludur. Mecelle Cemiyeti'nin üyesi olan İbn Âbidinzâde, Mecelle'nin ilk beş kitabının hazırlanmasına da katkıda bulunmuştur.²³ İbn Âbidinzâde, ilk mektep talebeleri için el-Hediyetü'l-Alâiyye isimli bir ilmihal kitabı hazırlamıştır.

a. el-Hediyetü'l-Alâiyye

Kitapta, ilim öğrenmeye yeni başlayan talebelerin ibadetle ilgili öğrenmeleri zarûrî bilgilerin yer aldığını söyleyen müellif, kitabını talebelere hediye olarak hazırladığını ve ismini de bu sebeple "el-Hediyetü'l-Alâiyye" olarak belirlediğini söylemektedir.²⁴

Kitap²⁵ İbadetler; Edep-Ahlak ve İslâmî Hayat; İnanç şeklinde üç bölümden müteşekkildir. İbadetler bölümünde, bazı dîni tabirler, temizlik, abdest, gusül, teyemmüm, mestler üzerine mesh, kadınlara mahsus haller, özürlü kimselere mahsus haller, necis şeyler ve temizlenme yolları, necaseti temizleme usulleri, namaz, ezan, namazın şart ve rükünleri, imamet ve cemaatle namaz, vitir namazı, nafîle namazlar, mendub namazlar, teravih namazı, seferîlikte namaz, hasta nasıl namaz kılar, kaza namazları, sehiv secdesi, tilavet secdesi, Cuma günü ve Cuma namazı, bayram namazları, cenaze, oruç, nezir, îtikaf, yeminler, zekat, oşür, fıtır sadakası, kurban ve hac başlıkları yer almaktadır.

İkinci bölümde, güzel ahlakın önemi, av ve avlanmak, mut'a nikahı, gıybet, selam vermek, haramlar, helâl kazanç, cami ve mescid adabı, kaza ve kader, mezhep, evlilik ve büyük günahlar şeklindeki başlıklardan oluşmaktadır.

¹⁹ Seyyid Abdülhamid b. Mustafa Reşit. *Zübde-i İlmihâl*: 16-23

²⁰ Manastırlı Mehmed Rifad, *Manzum İlmihal*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 MAN 297.411 MAN 1305 H/18, Demirbaş Nr. TB_0503: 1-31

²¹ Harun Kırkıl. "*Türk Edebiyatında Manzum İlmihal ve Fıkıh Kitapları ile Son Devre Ait Manzum Bir İlmihal: Manastırlı Mehmet Rifat Bey ve Manzum İlmihali*", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy 7, Nisan 2006: 433-476

²² Süleyman Paşa. *İlmihâl-i Sağîr*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 SÜL 297.411 SÜL 1314 H/1897, Demirbaş Nr. Bel_Osm_K.02738/03.

²³ Ahmet Özel. "*İbn Âbidinzâde*", DİA, XIX: 293

²⁴ İbn Âbidinzâde. *el-Hediyetü'l-Alâiyye*, (Tercüme: Ali Eren): 17

²⁵ İbn Âbidinzâde'nin el-Hediyetü'l-Alâiyye isimli eserinin matbu nüshasına kütüphane kayıtlarında ulaşamadığımız için eserin günümüz Türkçesine tercümelerinden birini incelemeye esas aldık. Eserin tercümelerinden biri "Kaynak İslam İlmihali" adıyla Mehmet Selim Bilge tarafından günümüz Türkçe' sine çevrilirken (Kahraman Yayınları, 2012); İkincisi "Üç Boyutuyla İslam İnanç, İbadet, Ahlak" adıyla Ali Eren tarafından günümüz Türkçe' sine çevrilmiştir. (Yasin Yayınevi, 2011)

Üçüncü bölüm ise, inanç (ehl-i sünnet itikadı), ilâhiyat bilgileri, peygamberlik, Kur'an-ı Kerim, melekler, ölüm, kabir ve kabir suâli, kıyamet, kader, kıyametin büyük alâmetleri, Allah'ın dini, îman ve İslam konula işlenmektedir.

İbn Âbidinzâde, el-Hediyetü'l-Alâiyye isimli ilmihal kitabını her ne kadar ilk mektep talebeleri için hazırladığını ifade etmiş olsa da, kitap içerdiği bilgiler ve muhteviyatın genişliği hasebiyle sadece ilk mektep talebeleri için değil, her kesimden halk için yeterli olacak ilmihal bilgileri ihtiva etmektedir.

12.Süleyman Sırrı b. Halil Divlevî

a.Risâle-i Vazîfeti'l-Mü'minîn (1306/1888-1889)

Süleyman Sırrı b. Halil Divlevî'nin 1888 yılında kaleme aldığı Risâle-i Vazîfeti'l-Mü'minîn isimli eseri kırk iki sayfadan müteşekkil olup, eserde temel ilmihal konuları ele alınmıştır. Müellif konuları işlerken "Ders" isminde başlıklar açmış konuları bu başlıklar altında anlatmıştır. Bazı yerlerde ise "manzume", "ahdâr", "nasihat" şeklinde başlıklar açarak konuları ele almıştır.²⁶

İlmihal geleneğinde teknik olarak konuların işlenişi dikkate alındığında Risâle-i Vazîfeti'l-Mü'minîn isimli bu ilmihal, anlatımda konuları "ders" şeklinde başlıklara bölmeye hasebiyle diğer ilmihallerden farklı bir görünüme sahiptir.

13) el-Hac Mehmed Emin b. Hasan el-Ofi (ö. 1319/1901)

a.Necâtü'l-Mü'minîn Risâlesi (1308/1890-1891)

Müellif Necâtü'l-Mü'minîn Risâlesi²⁷ isimli ilmihal kitabında konuları fasıllara ayırarak işlemektedir. Toplamda 93 sayfadan oluşan Necâtü'l-Mü'minîn abdest konusunu işledikten sonra sırasıyla cünüplük sebepleri, guslün farzları ve sûreti, teyemmüm, abdesti bozan şeyler, suların hükmü, necâsetten temizlenmek, setr-i avret, kibleye yönelmek, vakit, niyet, kıyam, kıraat, rukû, secde, kaide-i âhire, selamla namazdan çıkmak, ta'dîl-i erkân, namazın vacibleri, namazın sünnetleri, namazın sûret ve sıfat-ı hasenesi, sehiv secdesi, namaza münasip meseleler, namazı ifsat eden şeyler, namazda yanlış okunan Kur'an'ın bazı hükümleri, namazın haricinde Kur'an'ı okumaya münasip meseleler, misâfir (yolcu) hükümleri, kâmet, farz namazı kasten terk edenler, Cuma namazı, bayram namazı, terâvih namazı, cenaze ahvâli, namaza dair nasihatler, şehitlere mahsus olan hükümler, yağmur namazı ve duası, zekatın faideleri ve bazı sevapları, zekatı beyan, hayvanların zekatı, zekat verme tarîki (zekatın nasıl verileceği), oruç bahsi, kurban bahsi, kurban nisâbına hesap olan, kurban olacak hayvanların sıfatları, kurban münasip meseleler, fıtır sadakası konuları işlenerek kitap sona ermektedir.²⁸

Hacmi dikkate alındığında Necâtü'l-Mü'minîn Risâlesi'nde namaz konularının diğer konulara göre daha yoğunlukta işlendiği görülmektedir. Kitapta namaz konularına ağırlık verilmesi, namazın dinin direği olduğu gerçeğinden hareket edildiği izlenimi vermektedir.

14.Ahmed İlmî

a.İlmihâl (1309/1891-1892)

Ahmed İlmî'nin 1891 yılında kaleme aldığı eser 87 sayfadan müteşekkil bir ilmihal kitabıdır.²⁹ Kitabın iç dizayn görüntüsü Kur'an-ı Kerim'e benzemektedir. Konular kısa cümleler halinde anlatılmış, konu aralarına Kur'an-ı Kerim ayetleri arasındaki duraklara benzer şekiller konmuştur. Ağırlıklı olarak namaz konularıyla başlayan ilmihal elli iki farzla devam etmiş, akabinde iman konuları yine aynı kısa ve sade üslupla anlatılmıştır.

Kitabın en dikkat çeken yönü, Kur'an-ı Kerim'in şekli formatına benzemiş olmasıdır. Müellif böyle bir yöntem seçmiş olmakla muhtemelen, ilmihal konularının Kur'an'ın içeriğinden bağımsız olmadığı, Kur'an'daki emir ve nehiylerin özlü bir şekilde ilmihallerde yer aldığı gerçeğini işaret etmek istemiş olmaktadır.

15.Ahmed Cevdet Paşa

a.Eser-i Ahd-i Hamîdî (1309/1891-1892)

Eser-i Ahd-i Hamîdî isimli ihmihal kitabının üzerinde müellifi yazmamakla birlikte kitabın iç kapak sayfasında Ahmed Cevdet Paşa'nın mührü bulunmaktadır. Yine kitabın iç kapağında "Mekâtib-i İbtidaiye'de okunacak" kaydı bulunmaktadır. Eser, otuz iki sayfadan oluşan muhtasar ilmihal kitabıdır.³⁰

²⁶ Süleyman Sırrı b. Halil Divlevî, *Risâle-i Vazîfeti'l-Mü'minîn*, İstanbul B.B. Kitaplığı Yer Nr. 297.411 SÜL 297.411 SÜL 1306 H/1888 1, Demirbaş Nr. OE_TK_01481: 1-42

²⁷ Mehmed Emin b. Hasan, *Necâtü'l-Mü'minîn Risâlesi*, İstanbul B.B., Kitaplığı, Yer Nr 297.51 MEH 297.51 MEH 1308 H/1891 1, Demirbaş Nr. Bel_Osm_O.03202.

²⁸ Mehmed Emin b. Hasan, *Necâtü'l-Mü'minîn Risâlesi*: 1-93

²⁹ Ahmed İlmî, *İlmihâl*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 AHM 297.411 AHM, Demirbaş Nr. OE_TK_02507

³⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Eser-i Ahd-i Hamîdî*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 372.84 AHM 372.84 AHM 1309, Demirbaş Nr. OE_TK_01671:

Diğer bazılarında olduğu gibi bu ilmihal kitabında da eğitime yeni başlayan talebelere yönelik bir ilmihal olduğu kaydının bulunması ve Osmanlı toplumunda eğitim öğretimin ilk aşamasında öğrencilerin ilmihal geleneğiyle tanıştırılması, onların seviyeleri dikkate alınarak bir müfredat takip edilmiş olması eğitim tekniği açısından dikkat-i calip noktalardandır.

16) Mustafa Bey

a. *Telhîsü'l-Mûlahhas İlmihal (1310/1892-1893)*

Telhîs-u Mûlahhas İlmihâl'i *Meârif Nezâreti Celîlesi Mekâtib-i İ'dâdiyye müdürü merhum Mustafa Bey ma'rifetiyle tertib edilmiştir.*³¹ İlmihal toplamda 16 sayfadan oluşmaktadır. Allah'ın zâtî ve subûtî sıfatları ile başlayan ilmihal, devamında Kur'an-ı Kerim'de ismi zikredilen peygamberler, İslam'ın binâsı, (şartları), efâl-i mükellefîn (farz, vâcib, sünnet, müstehab, mübah, haram, mekruh, müfsid), namazın farzları, guslün abdestin ve teyemmümün farzları, orucun haccın ve zekâtın farzlarını açıklar. Beş vakit namaz için yeni bir başlık açan müellif, beş vakit nazının farz ve sünnet rekâtlarını izah ettikten sonra cuma namazı, bayram namazı, cenaze namazı konularını anlatır. Elli iki farzın izahından sonra Hz. Peygamberin neseb-i şerifleri sayılarak kitap tamamlanmaktadır.³²

İlmihal kitapları genelde hacim itibariyle yoğun olmayan kitaplardır. Buna rağmen bir de on altı sayfa olan Telhîs-u Mûlahhas İlmihâl'i gibi özetin özeti mahiyetinde kitaplar mevcuttur. Bu durum ilmihal kitaplarının halkın her kesimi tarafından kolaylıkla ve kısa zamanda okunma, sık sık tekrar edilme gibi sâiklerle bu formda yazıldığı fikrini akla getirmektedir.

17. Ahmed Zühdü Paşa

a. *el-Mecmuatü'z-Zühdiyye fi'l-Ahkami'd-Diniyye (1311/1893-1894)*

Ahmed Zühdü Paşa'nın kaleme aldığı el-Mecmuatü'z-zühdiyye fi'l-Ahkami'd-Diniyye isimli ilmihal kitabı üç yüz yirmi bir sayfadan müteşekkildir. Müellif mukaddimeden sonra konuları bölümlere ayırmıştır. Birinci bölüm için (birinci kitap), "Tahâret-i suğrâ ve kübrâya müteallık mesâil-i mahsûsaya müstemil olup yedi bâb'a münkasımdır." dedikten sonra bu yedi başlığı sırasıyla ele almıştır. İkinci bölüm için "Ahkâm-ı salât'a müteallık olup yirmi bâb'a müstemildir" diyerek namaz konusunu yirmi başlık altında incelemiştir. Üçüncü bölüm için "Zekat beyânında olup on iki bâb'a müstemildir." diyerek bu on iki başlığı sırasıyla saymıştır. Dördüncü bölüm olan oruç bahsini sadece dört başlık altında, beşinci bölüm olan hac bahsini ise sekiz başlık altında mütâlâ etmiştir. Ve son olarak da altıncı bölümde udhiyye (kurban) bahsini işlemiştir.³³

Kitabın dikkat çeken iki özelliği vardır. İlki, kitabın tamamında konular anlatılırken bahsedilen mevûya dair satır aralarında ve parantez içinde kaynaklar verilmektedir. Buna göre müellif Mültekâ, Halebî, Kudûrî, Dürr-ü Muhtâr, Mecmeu'l-Enhâr ve Tenvîr gibi kitapları esas alarak bu ilmihali hazırlamıştır. Bu format çoğu ilmihalde olmayan bir özelliktir. Bir diğeri de, müellif bazı kavram ve kelimeleri dipnotlar kullanmak suretiyle sayfanın sonunda açıklama yöntemini izlemiştir.

18) Ahmed Ziyâeddin

a. *Vesîletü'n-Necât (1313/1895-1896)*

Kastamonu Rüşdiye-i Askeriyyesi Lisân-i Osmânî havâcesi müderrislerinden Ahmed Ziyâeddin'in kaleme aldığı Vesîletü'n-Necât³⁴, toplamda 109 sayfadan oluşmaktadır. Konu içeriği olarak *i'tikâd ve amel ve cihâda muteallık hayli mesâil-i mühimme-i dîniyyeye hâvîdir*. Kitabın Meclis-i Celil-i Maarif-i Askeriyece Mekâtib-i Askeriye'de tedrisine karar verilmiştir.

İçerisinde 108 dersin işlendiği Vesîletü'n-Necât'ın muhteviyâtı şu başlıklardan oluşmaktadır. İlm-i hâl, mezhep, iman-ı icmâlî ve tafsîlî, Allah'a inanmak, sıfat-ı zâtîyye, sıfat-ı subûtîyye, meleklere inanmak, kitaplara inanmak, peygamberlere inanmak, ahirete inanmak, kadere inanmak, efâl-i mükellefîn, adl-i şer'iyye, İslâm'ın şartları, haddi beden tahâreti, gusl etmek, abdest almak, abdest duası, mesh etmek, mukim-misâfir, müddet-i sefer, çizme ve sarık üzerine mesh, teyemmüm etmek, necâsetten tahâret, setri avret, istikbâl-i kible, vakit, kerâhet vakitleri, niyet, tahrîme, ezan ve kâmet, kıyam ve kırâat, rukû, sucûd, kâideler, namazın vacibleri, namazın sünnetleri, namazın müstehab ve âdâbı, namazın mekruhları, namazın müfsitleri, secde-i sehv icâb eden şeyler, rukûlarda tertîb, kaç rekat kıldığını bilememek, beş vakit namazın sayısı, salât-ı vitr, kazâ namazı, terâvih namazı, cemâat, imama erişmemek, rukunlarda imama teb'iyyet, cemâatta bulunmak, namaz duası, Cuma namazı, bayram namazı, sâhib-i özür, cenaze namazı, zekat, nisap, oruç, fidye, keffâret, fitra, kurban, hac, cihad ve cihada muteallık mevâdd-ı mühimme, veliyyü'l-emre itaatın vücûbu, cihada niyetin ne sûrette olacağı, fazîlet-i cihad, silah ta'lîminin lüzûm-u ehemmiyeti, nişan

³¹ Mustafa Bey. *Telhîsü'l-Mûlahhas İlmihal*, Mustafa Bey, İstanbul B.B. Atatürk Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 MUS 297.411 MUS [t.y.] 1, Demirbaş Nr. Bel_Osm_K.02737/01.

³² Mustafa Bey. *Telhîsü'l-Mûlahhas İlmihal*: 1

³³ Ahmed Zühdü Paşa. *el-Mecmuatü'z-zühdiyye fi'l-ahkami'd-diniyye*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 AHM 297.411 AHM 1311 H/1893-18, Demirbaş Nr. Bel_Osm_K.04360: 1-321

³⁴ Ahmed Ziyâeddin. *Vesîletü'n-Necât*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 AHM 297.411 AHM 1327 R/1911 1, Demirbaş Nr. TB_0475/02.

ta'lîminin lüzûm-u ehemmiyeti, muharebe için at beslemenin ecir ve mesûbâtı, nöbet beklemenin mesûbât-ı kesîresi, şeref-i şehâdet nî'met-i uzemâsı, şehitlerin sûret-i defni, gâzât-ı îânenin mûcib-i mesûbatı, gâzât ve şühedâ ailelerine îânenin şeref ve fazîleti.³⁵

Diğer ilmihal kitaplarından farklı olarak bu kitapta konular derslere ayrılarak işlenmektedir. Buna göre kitap toplam yüz sekiz derse bölünmüştür. İçerik olarak kitabın dikkat çeken diğer bir özelliği de, kitapta cihad bahsine dair birçok mevzuun işlenmiş olmasıdır. Osmanlı toplumunun 19. Yüzyılın ikinci yarısında içinde bulunduğu siyasi ve askerî şartlar dikkate alındığında, bir ilmihal kitabında cihad ve veliyyü'l-emre itaatin vücûbuna dair mevzuların işlenmiş olması, ilmihal kitaplarının hayattın ve toplumun ihtiyaçlarından bağımsız kitaplar olmadığı gerçeğini ifade etmesi açısından önem arz etmektedir.

b.Çocuklara Ma'lûmât-ı Dîniyye

Ahmed Ziyâeddin'in kaleme aldığı Çocuklara Ma'lûmât-ı Dîniyye isimli kitabın giriş sayfasında "*Mekاتب-i ibtidailerin devre-i mutavassıtta ikinci senelerine mahsusdur. Maarif Nezaret-i Celilesi'nce tanzim olunan son müfredat programına tevfikân tertib olunmuş ve Nezaret-i müşarûn ileyha tarafından bi't-tedkik bi'l-cümle mekاتب-i ibtidaiyyede tedris edilmek üzere kabul buyurulmuştur.*" bilgisi yer almaktadır.³⁶

Toplamda 73 sayfadan oluşan Çocuklara Ma'lûmât-ı Dîniyye kitabının muhteviyâtını abdest ve tahâret hakkında izâhât, teyemmüm, mesh, evkât-ı salât, evkât-ı mekrûhe, ezan ve ikâmet, şurût ve erkân-ı salât, namazın farzları, vacipleri, sünnetleri, namazı ifsat eden şeyler, namazda mekruh olan e'âl, cemâat ile namazın ahkâmı, Cuma ve bayram namazları, hutbe, terâvih namazı, salât-ı müsâfir, secde-i sehv icâb eden ahvâl, secde-î tilâvât, cenâze namazı, menâkıb ve şemâil-i seniyye-i nebeviye konuları oluşturmaktadır.³⁷

Çocuklara Ma'lûmât-ı Dîniyye ilmihal kitabının diğerlerinde olmayan dikkat çekici özelliği, konulara soruların ilave edilmiş olmasıdır. Müellif her bir konunun sonunda o konuyla ilgili ünite soruları oluşturmuş, çocukların bu soruları cevaplaması ve konuları pekiştirmesi amaçlanmıştır.

19.Mazhar

a. Misbahü'l-felâh Mufassal İlmihal (1314/1896-1897)

Misbahü'l-felâh Mufassal İlmihal³⁸ Meclis-i Maarif-i Askeriyenin takdir-i mahsusuna mazhar olmuş ve mekاتب-i rüşdiyye-i askeriyeye ikinci ve üçüncü senelerinde tedris edilmek üzere intihab ve kabul edilmiştir.³⁹

Kitapta birinci cildin derslere taksimi iki bâb, bâb'ların altında fasıllar ve ders haricindeki lâhikalar şeklindedir.

Birinci Bâb: Taharet; Birinci Fasıl: Abdest, İkinci Fasıl: Gusl, Üçüncü Fasıl: Sular, Dördüncü Fasıl: Teyemmüm, Beşinci Fasıl: Mest üzerine mesh, Altıncı Fasıl: Hayz ve Nifas, Yedinci Fasıl: Ashâb-ı Özur, Sekizinci Fasıl: Encâs (Necasetler) şeklindedir.

İkinci Bâb: Namaza Muteallık Ahkâm-ı Umuniyye; Birinci Fasıl: Beş Vakit, İkinci Fasıl: Ezân, Üçüncü Fasıl: Namazın Şartları, Dördüncü Fasıl: Sıfat-ı Salât, Beşinci Fasıl: Namazın Müfsitleri ve Mekruhları şeklindedir.

Ders Haricinde Ma'lûmât-ı Zâideyi Muhtevî Lâhikalar 1; Abdestin ve guslün fevâid-i sıhhiyesi ve menâfi-i tabîsi, Abdest e'âlinin ayrı ayrı ve husûsî fevâidi, Gusl e'âlinin ayrı ayrı fevâidi, Abdesti ve guslü icâb eden ahvâl, istincâ ve istibrâ şeklindedir. Lahika:2 (Fevâid-i Tefsiriyye)

Toplamda 247 sayfadan oluşan eserde yukarıda verilen konu başlıkları kendi içinde tafsilatlandırılmıştır.

Kitabın dikkat çeken özelliği, ders konuları işlendikten sonra konuya ek bilgi ve açıklamalar sadedinde lâhikalar bölümünün açılması ve öğrenciye/okuyucuya ilave bilgiler vermiş olmasıdır.

20) Mehmed Zihni Efendi (ö. 1331/1913)

a. Nî'met-i İslâm (1316/1898-1899)

Mehmed Zihni Efendi (ö. 1331/1913)'nin kaleme aldığı Nimet-i İslâm⁴⁰ hacimli bir ilmihal kitabıdır. Toplamda 1466 sayfadan oluşan eser müellife büyük şöhret kazandırmıştır.⁴¹ Eserin girişinde akaidle ilgili çok kısa bir giriş yapan müellif, ilmihal konularını beş temel bölüm altında işlemiştir.

Birinci bölüm (Kitâbu't-Tahâre) temizlik bahsine dair olup, ahkâm-ı teklifiyye, kitâbu't-tahâre, miyâh (sular), miyâh-ı mutlak, miyâh-ı mukayyed, artıklar, taharri (suların karışması), âbâr (kuyular), istincâ ve istibrâ, ahkâm-ı vuzû' (abdest), tamâm-ı ahkâm-ı vuzû', sünen-i vuzû', âdâb-ı vuzû', mekrûhât-ı vuzû',

³⁵ Ahmed Ziyâeddin. *Vesiletü'n-Necât*: 1-109

³⁶ Ahmed Ziyâeddin. *Çocuklara Ma'lûmât-ı Dîniyye*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 372.84 AHM 372.84 AHM 1338 R/1922 1, Demirbaş Nr. TB_0507/03.

³⁷ Ahmed Ziyâeddin. *Çocuklara Ma'lûmât-ı Dîniyye*: 4

³⁸ Mazhar, *Misbahü'l-felâh Mufassal İlmihal*, İstanbul B.B., Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 MAZ 297.411 MAZ 1312 H/1894-189, Yer Nr. OE_TK_01114

³⁹ Mazhar. *Misbahü'l-felâh Mufassal İlmihal*, iç kapak.

⁴⁰ Mehmed Zihni Efendi. *Nî'met-i İslâm*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 MEH 297.411 MEH 1396 H/1976 1, Demirbaş Nr. Bel_Osm_K.06202.

⁴¹ Kılıç. "*Mehmed Zihni Efendi*", DİA, XXVIII: 543

evsâf-ı vuzû', nevâkız-ı vuzû' (abdesti bozan şeyler), nâkız-ı vuzû' olmayan (abdesti bozmayan) şeyler, ahkâm-ı gusl, farz olan gusl, sünen-i gusl, âdâb-ı gusl, mekrûhât-ı gusl, farz olmayan gusl, teyemmüm, teyemmümün şurût-i sıhhati, teyemmümün sünnetleri, nevâkız-ı teyemmüm, mesh ale'l-huffeyn, mesh ale'l-huffeynin şurût-u cevâzı (mestler üzerine meshin geçerlilik şartları), sarıklara mesh, ahvâl-i nisâ, hayz ve nifas ile haram olan şeyler, abdestsize haram olan şeyler, ahkâm-ı ma'zûrîn (özürlülere dair hükümler), encâs (necasetler), mudahherât, gasl ile tadhîr, mesh ile tadhîr ve birtakım temizleme yöntemleri başlıkları işlenmektedir.

İkinci bölüm (Kitâbu's-Salât), Namaza dair olup salevâtî'l-mektûbe (farz olan namazlar), salâtın hikmet-i iftirâzı, evkât-ı salât, evkât-ı müstehabbe, evkât-ı mekrûhe, ezan ve ikâmet, ezanın sebeb-i meşrûiyyeti, şurût ve erkân-ı salât, şurûta muteallikât, vâcibât-i salât, sünen-i salât, âdâb-ı salât, ef'âl-i salât, imâmet ve cemâat, imâmetin şurût-u sıhhati, iktidânın şurût-u sıhhati, cemaati iskât eden özürler, tertîb-i sufûk, muktedînin durumu, ahkâm-ı îdeyn, salât-ı îyd, salât-ı kusûf, istiskâ, salât-ı havf, ahkâm-ı cenaze, telkîn-i muhtazar, gasl-i meyyit, tekfîn-i meyyit, cenaze namazı, defn, kabr, telkîn, ta'ziye, gemide vefat eden Müslim, ziyârât-ı kubr, ahkâm-ı şehîd konu başlıkları işlenmektedir.

Üçüncü bölüm (Kitâbu's-Savm) oruca dair olup, savm'ın tarifi, savm'ın hikmet-i şer'isi, savm'ın ifsâdı, geceden niyet olunması meşrût olan oruçlar, subût-u Ramazân ve Şevval, yevn-i şek, savm-u yevm-i şek, orucu ifsat etmeyen şeyler, orucu ifsat ve kazâyı îcâb eden şeyler, orucu ifsat edip hem kazayı ve hem kefareti îcap eyleyen şeyler, kefarete ve onu zimmetten iskât edici şeye dâir, sâime (oruçluya) mekruh olup olmayan şeyler, sâime müstehap olan şeyler, iskat, şurût-u nezir, türbelere olan nezir, ahkâm-ı nezir, nezirde ta'yin-i zaman ve mekan, itikâf ve sadakay-ı fîr konu başlıkları işlenmektedir.

Dördüncü bölüm (Kitâbu'z-Zekât) zekata dair olup, zekâtın mesâili, zekâtın hakikati, zekâtın sıfat-ı şer'iyyesi, zekâtın hükmü, zekâtın rüknü, sebebi, zekâtın şartı, deyn ve hâcet-i asliye, havelân, zekâtın şart-ı sıhhati, zekâtın taalluk ettiği envâ-i emvâl, zekat-ı nukût, zekat-ı urûz, aksâm-ı deyn, zekat-ı sevâim, zekat-ı ibl, zekat-ı bakara, zekat-ı ğanem, mâl-i habîsin hükmü, zekâtın hall-i sarfi gibi konu başlıkları işlenmektedir.

Beşinci bölüm (Kitâbu'l-Hac) Hacca dair olup, hac ve umrenin safehâtı ve husûsiyyâtı, ziyâret-i Medine-i Münevvere konuları işlenmektedir. Devamında Kitâbu's-Sayd, kitâbu'z-zebâih ve kitâbu'l-udhiyye bölümleri bulunmaktadır.

Altıncı bölümde (Münâkehât ve Müfârakât) nikah ve boşanmaya dair konular detaylı bir şekilde işlenmektedir.⁴² Konuların kitap içindeki sayfa dağılımı şu şekildedir: Kısım-ı evvel s. 39, Kitâbü't-taharet 1-250, Kitâbü's-salât 251-878, Kitâbu's-savm 879-995, Kitâbü'z-zekât 996-1041, Kitâbü'l-hacc ve's-sayd ve' zebâih ve'l-udhiyye ve'l-akîka 1042-1172, Münâkehât ve müfârekât 1173-1466.

21. el-Hac Mehmed Nahif İbnü'l-Hac Ahmed Efendi

a.Enisü'l-âbidîn (1317/1899-1900)

el-Hac Mehmed Nahif ibnü'l-Hac Ahmed Efendi'nin kaleme aldığı Enisü'l-âbidîn isimli eser yüz altmış sayfadan müteşekkildir. Kitabın konu başlıkları genel ilmihal konuları olan sular, temizlik, abdest, gusül, namaz, zekat, oruç, hac gibi konularla birlikte, cihad, emîru'l-mü'minîn için dua, imâmü'l-mü'minîn ve ümerâ-i sâirenin emirlerine itâat, fezâilü cihâd, ba'de'l-vefât icrâ-i cârî olan sınıf, hazarü ibâha, eklin farz ve sünneti ve hürmeti, isâbet-i ayn, gebe hatundan çocuk çıkarmak, saç ve sakal boyamak, mahlûka nezr etmek haram olduğu, elfâz-ı küfr, zıhar, muharremât, musâhere, nikah, ikrah-ı muteberle nikah, mehir, talak, talak-ı sağır ve mecnûn ve ta'lîki, hülle ve iddet şeklinde çeşitlilik göstermektedir.⁴³

22.Mevlâ Furâtî

a.Kırk Sual

Mevlâ Furâtî'nin kaleme aldığı Kırk Sual isimli ilmihal kitabının dizaynı kitabın ismiyle de uyumlu olarak kırk bölüme ayrılmış, her bir bölümde müellif önce bir soru yöneltmiş ardından bu sorunun cevabını açıklamıştır. Kitap toplamda yüz kırk dört sayfadan oluşmaktadır.

Kitabın içeriğine bakıldığında, müellifin ifadeleriyle birinci sual bu âlemlerin yaratılmasından, ikinci sual evvel yaratılan şeyler, üçüncü sual günlerden ve meleklerden, dördüncü sual arşdan ve kürsüden, beşinci sual arşı götüren meleklerden, altıncı sual arş nurundan, yedinci sual Beyt-i Ma'mûr'dan, sekizinci sual cennet ve sıfatlarından, dokuzuncu sual Havz-ı Kevser'den ve Tûbâ'dan, onuncu sual bizlerden ve mahlûkâttan, onbirinci sual cehennem ve derekelerinden, on ikinci sual melekü'l-mevtten, on üçüncü sual

⁴² Mehmed Zihni Efendi. *Nimet-i İslâm*: 29-39

⁴³ el-Hac Mehmed Nahif ibnü'l-Hac Ahmed Efendi. *Enisü'l-âbidîn*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 MEH 297.411 MEH 7 Safer 1317/17, Demirbaş Nr. YRY_Osm_00183.

münker ve nekirden, on dördüncü sual İsrâfil'in sûrundan, on beşinci sual mîzân-ı kıyâmetten, vb. konulardan bahsetmektedir.⁴⁴

23.el-Hâc Mehmed Emin Ürkübî

a.Tahzîrî's-Sâlikîn

Tahzîrî's-Sâlikîn, el-Hâc Mehmed Emin Ürkübî'nin kaleme aldığı kısa bir ilmihal kitabıdır.⁴⁵ Müellif eserin girişinde konu başlıklarını sıralamaktadır. Namazın fevâidini beyân ile terkinin tahzîri beyanı, ilm-i nâfiin envâ-ı ve semeresini beyân ile cehâletin tahzîri beyanı, vâlidenin hukûkunu beyan ile onlara muhâlefetin tahzîri beyanı gibi konularla başlayan ilmihal, mevt-i tabî ile ölmezden evvel mevt-i irâdi ile ölmek beyânı ile son bulmaktadır.

24) İmamzâde Mehmed Esad b. Abdullah el-Konevî (ö.1267/1851)

a. Dürr-i Yektâ' (1320/1902-1903)

İmamzâde Mehmed Esad b. Abdullah el-Konevî (ö.1267/1851)'nin kaleme aldığı Dürr-i Yektâ⁴⁶ isimli ilmihal kitabı 92 sayfadan müteşekkil olup, kitabın giriş kısmında "Mekâtib-i Rüşdiyye'de okutturulmak üzere intihab edilmiştir" kaydı yer almaktadır.

Kitabın muhteviyâtı şu alt başlıklardan müteşekkildir: Matlub-u iman, irâde-i cüziyye, kelime-i küfr, hükmünde olanlara namaz ile emretmek, namazın farzları, hadesten taharet, guslün farzları, mûcib-i gusl, abdestin farzları, mest üzerine mesh, müddet-i sefer, sâhib-i özür, sarık üzerine mesh, teyemmüm, necasetten taharet, setr-i avret, istikbâl-i kible, namazda önüne setr dikmek, namazın vakitleri, evkât-ı mekrûhe, niyet, tekbîrüt-tahrîme, ezan ve ikamet, namazın rükünleri, kırâat, cehr ve ihfâ, rukû', sucûd, rukû' ve sucûdтан aciz olsa, kâide-i ûlâ ve âhire, namazın âdâbı, namazdan ihtiyarı ile çıkmak, namazın rükünleri ve tertîbi, secde-i sehiv, namazda kaç rekat kıldığını bilemese, müstehap ve mendup ve edeb, namazı ifsat eden şeyler, mukîm ve müsâfir hakkında namazın rükünleri, beş vaktin sünnetleri, salât-ı vitr, kunut duasını sehiv etse, salâtüt-terâvîh, ahkâm-u camâat, imam ilm ve kırâatta kâmil olmak, müezzin cehren tekbir alsa, farzına yada sünnete başladıktan sonra ikâmet olursa, imama iftitah tekbirinde erişemese, imama erişemediği rekatleri kazâ, rekatlarda imama mutâbaat, imam beş şeyi işlemese cemaat dahi işlemez, dört şeyi imam işler ise cemaat işlemez, son sünnet kılınacak mahal, namazdan sonra imam cemaate yönelmek, istiğfar âyete'l-kürsî ve tesbîhât ve duâ başlıkları yer almaktadır.

Bâbü'l-cum'a, bâbü'l-ideyn ve bâbü'l-cenâze kısmında, cumanın sıhhatinin şartları, cumanın farziyyetinin şartları, cumadan sonra kılınan namazlar, bayram namazında imam tekbiri unutsa, bayram namazına sonradan iktida etse, kurban bayramında yirmi üç vakit tekbir, tekfin-i cenaze, salât-ı cenaze, cenaze götürmede sünnet, defn-i cenaze, kabirde suâl ve telkîn konuları işlenmektedir.

Bâbü's-şehîd, bâbü'z-zekât kısımlarında sâdât-ı kirâma zekat, fakir zimmetinde olan alacağını zekata tutmanın sûreti, zekat vermede müstehap olan şekilde başlıklar bulunmaktadır.

Bâbü's-savm kısmında subût-i hilal, Ramazan ve sâir oruçların niyeti, kefare-i savm, yalnız kaza îcap eden şeyler, tütün içmekle kaza ve kefare-i savm, sahur ve iftar, fidye-i savm, oruç bozmayı caiz kılan şeyler, orucun kazasının lüzûmu, kazası lazım olmuş iken vefat etse, senede beş gün oruç tutmak haramdır, i'tikâf, fasl-ı fitr, üzerine fitr vacib olan kurban dahî vacib olur mevzuları ele alınmaktadır.

Bâbü'l-hac ve bâbü'l-cihad kısmında, hac yolunda vefat etse, bedel-i hac akçesinde fazla kalsa, umerânın emirlerine itâat, fezâil-i cihât, umur-u mühimmede duâ olunmak konuları işlenmiştir.⁴⁷

Kitabın giriş kısmında "Mekâtib-i Rüşdiyye'de okutturulmak üzere intihab edilmiştir" kaydı yer almaktaydı. Rüşdiye mekteplerinin günümüzdeki ortaokul mesabesindeki okullar olduğu hatırlandığında, Dürr-i Yektâ isimli bu ilmihal kitabının içeriğinin ortaokul öğrencileri için ne denli zengin bir muhteviyata sahip olduğu görülmektedir.

25. Mehmet Zihni

a.Kitâbu't-Tahâre (1320/1902-1903)

Mehmet Zihni'nin kaleme aldığı Kitâbu't-Tahâre iki yüz elli iki sayfadan müteşekkil, konuları temizlikle sınırlı olan ilmihal kitabıdır. Kitabın konu başlıkları ahkâmüt-teklifiyye, kitâbu't-tahâre, sular, mâ-u mutlak, mâ-u mukayyed, artiklar, kuyular, istincâ, istibrâ, ahkâm-u vuzû', sünen-i vuzû', âdâb-u vuzû', mekrûhât-i vuzû', evsâf-i vuzû', nevâkız-u vuzû', ahkâm-u gusl, farz olan gusl, sünen-i gusl, âdâb-u gusl, mekrûhât-i gusl, farz olmayan gusl, teyemmümün şurût-u sıhhati, teyemmümün sünnetleri, nevâkız-u

⁴⁴ Mevlâ Furâtî. *Kırk Suâl*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 FUR 297.411 FUR Rebiülahir 1270, Demirbaş Nr. OE_TK_02067

⁴⁵ el-Hâc Mehmed Emin Ürkübî. *Tahzîrî's-Sâlikîn*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 MEH 297.411 MEH 1300 H/1883 1, Demirbaş Nr. OE_TK_01415: 1-18

⁴⁶ İmamzâde Mehmed Esad b. Abdullah el-Konevî. *Dürr-i Yektâ*, İstanbul B.B. Kitaplığı Yer Nr. 372.84 İMA 372.84 İMA 1302 H/1885 1, Demirbaş Nr. Bel_Osm_K.05970

⁴⁷ İmamzâde Mehmed Esad b. Abdullah el-Konevî. *Dürr-i Yektâ*: 2-4

teyemmüm, mesh ale'l-huffeyn, mesh ale'l-huffeynin şurût-i cevâzı, sarıklara mesh, ahvâl-u nisâ, hayz ve nifas ile haram olan şeyler, cünübe haram olan ve abdestsize haram olan şeyler, a'zâr ve ahkâm-u ma'zûrîn, encâs, mudahherât, gusl ile tathîr, mesh ile tathîr, cifâf ile tathîr, hafr ile tathîr, tahlîl ile ve zec ile tathîr, tahlîl ile tahâret, duhûl ile tathîr, nezh ile ve nâr ile tathîr, gusl ba'z ile tathîr ve bazı mesâil şeklindedir.⁴⁸

İlmihal kitapları muhteviyat itibariyle farklılık göstermektedir. Bazıları ibadet konularını, bazıları hem ibadet hem muâmelât konularını içerirken bir kısmı da sadece belli bir konuya dair te'lif edilmişlerdir. Buna göre Mehmet Zihni Efendi'nin Kitâbu't-Tahâre isimli bu eseri ibadet ve muâmelât konularını değil sadece temizlik konusunu mevz-u bahs etmiştir.

26. Yusuf Ziyâuddîn

a. Muhtasar İlmihal (1325/1907-1908)

Yusuf Ziyâuddîn'in 1907 yılında kaleme aldığı Muhtasar İlmihal otuz dört sayfadan oluşmaktadır.⁴⁹

Kitapta ilmihal konuları soru-cevap tarzında anlatılmış olup, bazı cevaplar kısa-kısa verilmişken, bazılarında uzun anlatıma gidilmiştir. Cevapların uzun veya kısa tutulmasının daha çok konunun içeriğiyle ilgili olduğu görülmektedir.

27. Mesut Mahmut

a. Usûl-u Akâid-i İslâmiyye (1326/1908-1909)

Mesut Mahmut'un te'lif ettiği *Usûl-u Akâid-i İslâmiyye*'de, önce ilmihal konuları anlatılıp ardından soru-cevap bölümlerine yer verilmiştir. İncelediğimiz nüshada eksik sayfalar olmakla birlikte toplam yüz yirmi sekiz sayfa mevcuttur. Kitabın konu başlıkları şu şekildedir:

İtikatta mezhep, amelde mezhep, iman ve İslam, din ve millet, şeriat, İslam'ın şartları, sıfât-ı nefsiyye, sıfât-ı zâtiyye, sıfât-ı subûtiyye, imanun şartları, mükellef, ef'âl-i mükellefin, sünnet, sünnet-i müekkede ve sünnet-i ğayr-i müekkede, farz, farz-ı ayn ve farz-ı kifâye, müstehap, mübah, haram, mehruh, müfsit, namazın farzları, namazın şartları, hadesten taharet, abdestin farzları, abdestin sünnetleri, abdestin müstehapları, abdestin mekruhları, abdestin müfsitleri, abdest duaları, gusl, guslün farzları, guslün sünnetleri, teyemmüm, teyemmümün farzları, teyemmümün usulü, necasetten taharet, setr-i avret, istikbâl-i kible, vakit, niyet, namaz niyetleri, iftitah tekbiri, ezan ve ikamet, namazın rükünleri, namazın vacipleri, namazın sünnetleri, namazın müstehapları, namazın müstehapları, namazın müfsitleri, orucun farzları, oruç tutulması haram olan günler, zekatın farzı, haccın farzları.

İlmihal kitapları sadece ibadet ve muâmelâtı değil, bazen itikât konularını da ayrıntılı olarak işlemektedirler. Mesut Mahmut'un te'lif ettiği *Usûl-u Akâid-i İslâmiyye* kitabı, ismiyle de müsemma olarak itikat konularına fazlaca yer vermiş, ardından temizlik ve ibadet bölümlerini incelemiştir.

28. Ziyâeddin el-Kemâlî

a. Felsefe-î İbâdât (1326/1909-1910)

Ziyâeddin el-Kemâlî'nin kaleme aldığı Felsefe-î İbâdât yüz otuz beş sayfadan müteşekkil olup ilmihal konularının teşri-i hikmetini konu edinmektedir. Eserin fihristinde görüldüğü üzere konu başlıkları, tahâret felsefesi, gusl felsefesi, teyemmüm felsefesi, ezan ve kâmet felsefesi, namaz hey'etleri felsefesi, Cuma namazı, hutbe, felsefesi, bayram namazları felsefesi, zekat felsefesi, oruç felsefesi, hac felsefesi, kurban felsefesi gibi konulardan oluşmaktadır.⁵⁰

29. Mekteb-i Sultânî Akâid-i Diniyye Muallimi Rıfat

a. Malumat-ı âliyye (1327/1909-1910)

Üzerinde "Mekteb-i Sultânî ikinci ve üçüncü sene derslerinden" kaydı bulunan Malumat-ı âliyye'nin konu başlıkları şu şekildedir: İman, rasul ne demektir, irâde-i cüziyye, kelime-i küfrün ahkamı, mest üzerine mesh, mükîm ve misâfir, sâhib-i özr, teyemmüm, necâsetten taharet, setr-i avret, istikbâl-i kible, namazın vakitleri, niyet, tekbîr-i tahrîme, rukû, secde, kaide-i âhire, beş vakit namazdaki sünnetler, salât-ı vitr, salât-ı terâvih, secde-i sehiv, ahkâm-ı cemâat, imam ve cemâat, yetişilmeyen rekatlar nasıl kaza edilir. Kısm-ı Sâni: Cuma namazı nedir, cumanın farziyyetinin şartları, bayram namazı, cenaze, şehit, bâb-u zekât, savm, müddet-i sefer, i'tikâf, sadaka-i fitr, hac, telbiye, cihat, umerânın emirine itaat, fezâil-i cihâd.⁵¹

Cihat, umerânın emirine itaat, fezâil-i cihâd gibi konuların ilmihal kitabında işleniyor olması daha önce de ifade edildiği üzere, Osmanlı toplumunun içerisinde bulunduğu siyasi ve askeri şartlarla irtibatlı bir durum olarak görülebilir.

⁴⁸ Mehmet Zihni. *Kitâbu't-Tahâre*, İstanbul, 1902.

⁴⁹ Yusuf Ziyâuddîn. *Muhtasar İlmihal*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 YUS 297.411 YUS 1325 R/1909 1, Demirbaş Nr. OE_TK_01475/01: 1-34

⁵⁰ Ziyâeddin el-Kemâlî. *Felsefe-î İbâdât*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 ZİY 297.411 ZİY 1909 1, Demirbaş Nr. OE_TK_02159: 135

⁵¹ *Malumat-ı âliyye*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 RIF 297.411 RIF 1327 R/1911 1, Demirbaş Nr. TÖ_0040

30. Rehber-i Salât yahut Sual ve Cevablı İlmihal (1328/1910-1911)

Rehber-i Salat yahut, Sual ve Cevablı İlmihal isimli kitap toplamda yirmi sayfadan müteşekkildir.⁵² Kitabın iç kapak sayfasında “Yeni tertip olunan programa muvâfıktır.” yazısı bulunmakta olup, kitabın müellifi hakkında herhangi bir kayıt yoktur. Kitap soru ve cevaplardan oluşmakta olup hem sorular hem de cevaplar oldukça kısa tutulmuştur.

31.Ebu’ş-Şefik Hamdi

a.Mûcize-î Ahlâk-ı İslâm (1331/1912-1913)

Ebu’ş-Şefik Hamdi’nin kaleme aldığı Mûcize-î Ahlâk-ı İslâm ilmihali kırk beş sayfadan oluşmaktadır. Eserin tam ismi, Mûcize-î Ahlâk-ı İslâm ve yâhud Dünyevî ve Uhrevî Mes’ûd Ahlâk-ı İslâm’dır.⁵³

Kitabın iç kapak sayfasında “İşbu kitap en iyi bir mücevher taşı gibi ufak ve kıymetlidir; ve kaldırım taşı misali olan romanlar gibi büyük ve kıymetsiz değildir” cümlesi, müellifin kitabına atfettiği değeri ifade etmektedir. Müellif kitabı on iki rûkn üzerine bina ettiğini ifade ederek bunları sıralamaktadır. On iki rûkn: Ubûdiyyet, İtâat, Sadâkat, Tahâret, Adâlet, İctinâb, İlm, Teâvun, Faâliyyet, İslâh, Cihâd ve Nikâh’tır. Müellif bu kavramların her biri için bir âyet-i kerimeyi işaretleyerek, kitabını bu kavramlar üzerine bina ederek tamamlamaktadır.

32.Üryânizâde Ali Vâhid

a.Köylü İlmihali (1338/1919-1920)

Üryânizâde Ali Vâhid’in kaleme aldığı Köylü İlmihali yüz yirmi sekiz sayfadan oluşan bir eserdir. Kitabın konu başlıkları temizlik, oruç, terâvîh namazı, hac, kurban kesmek, peygamber efendimize muhabbet, mevlit kandili, miraç kandili, içki belası, kumar belası, bulaşık (bulaşıcı) hastalıklar, din kardeşliği, zenginler ve ağaç yetiştirmek şeklindedir.⁵⁴

33.Hüseyin Hıfzı

a.Muhtasar İlmihal (1332/1913-1914)

Hüseyin Hıfzı’nın kaleme aldığı Muhtasar İlmihal, sualli-cevaplı bir tarzda yazılmıştır.⁵⁵ Üzerinde “Umûm-u mekâtib-i ibtidâiyede tedris olunmak üzere tertîb edilmiştir.” kaydı bulunan Muhtasar İlmihal, iman ve İslam, din ve millet, imanın farzları, sıfat-ı zatiyye ve subutiyye, ef’âl-i mükellefîn, İslam’ın binası, temizlik konuları, abdest duaları, namazın çeşitleri gibi konuları soru-cevap üslûbu ile ele almıştır.

b. Lübbü'l-elbâb bi'l-kavli's-savâb (1325/1907-1908)

Lübbü'l-elbâb bi'l-kavli's-savâb, Yusuf Ziyaüddin’in kaleme aldığı bir diğer kitap olup otuz sekiz sayfadan müteşekkil, askerî erkâna yönelik yazıldığı anlaşılan bu eserdir.⁵⁶ Kitabın iç kapak sayfasında bu ilmihal için “Asker ve kâffe-i efrâd-i osmâniyyenin bilmesi elzemdir” kaydı yer almaktadır. Eser ağırlıklı olarak askerleri bilgilendirici dînî, ahlâkî ve amelî bilgiler içermektedir.

34) İskilipli Mehmed Âtîf (ö.1926)

a. Yeni İlmihâl İslâm Yolu (1338/1920-1921)

İskilipli Mehmed Âtîf (ö.1926)’ın 1920 yılında telif ettiği “Yeni İlmihal İslam Yolu” nun kolu başlıkları İslam Dini, İslam dininin temeli ve imanın esasları, İslam’ın şartları ve binası, ibadet, namaz, oruç, zekat, hacc, cihad, halife, ahlak, günah, anaya babaya itaat ve İslam adabı şeklindedir.⁵⁷

35.Erzurumlu Hoca Mehmed Nusret

a. Nazariyat-ı fıkhiye ve âdât-ı milliye (1340/1921-1922)

Nazariyat-ı fıkhiye ve âdât-ı milliye, Erzurumlu Hoca Mehmed Nusret tarafından kaleme alınmış bir ilmihal kitabı olup 111 sayfadan müteşekkildir. Müellif kitabını dört bâb’a ayırmış olup, birinci bâb’ı hakâyık-ı nübüvvet, ikinci bâb’ı ma’kûlât-ı fıkhiyye, üçüncü bâb’ı meslek-i celiyye-i sûfiyye ve dördüncü bâb’ı ise Kur’ân şeklinde isimlendirmiştir.⁵⁸

Müellif eserinde ilmihal konularına 46. sayfadan itibaren tahâret konusuyla başlamış olup, daha öncesinde dinin beyne’l-beşer zuhûr ve ta’mîmi, enbiyâ hazerâtının tabiattan sûrete istiâneleri, islâmiyyetle

⁵² Rehber-i salat yahud, sual ve cevablı ilmihal, İstanbul B.B. Kitaplığı, Nr. 297.411 REH 297.411 REH 1328 H/1912 1, Demirbaş Nr. Bel_Osm_K.05716.

⁵³ Ebu’ş-Şefik Hamdi. *Mûcize-î Ahlâk-ı İslâm*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.413 ŞEF 297.413 ŞEF 1331 R/1915 1, Demirbaş Nr. OE_TK_01483: 1-45

⁵⁴ Üryânizâde Ali Vâhid. *Köylü İlmihali*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 ÜRY 297.411 ÜRY 1338 R/1922 1, Demirbaş Nr. OE_TK_00575

⁵⁵ Hüseyin Hıfzı. *Muhtasar İlmihal*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 HÜS 297.411 HÜS 1326 R/1910 1, Demirbaş Nr. AUE_00667: 1-48

⁵⁶ Yusuf Ziyaüddin. *Lübbü'l-elbâb bi'l-kavli's-savâb*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 YUS 297.411 YUS 1325 R/1909 1, Demirbaş Nr. OE_TK_01475/02: 1-38

⁵⁷ Eser 1991 yılında Nehir Yayınları tarafından sadeleştirilerek basılmıştır.

⁵⁸ Erzurumlu Hoca Mehmed Nusret. *Nazariyat-ı fıkhiye ve âdât-ı milliye*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 MEH 297.411 MEH 1340 R/1924 1, Demirbaş Nr. OE_TK_01474: 1-111

edyân-ı sâlîfe arasındaki ihtilafın menşei, mesâlih ve şerâyi' arasındaki fark, islamdaki tedenniyâtın esbâbı, esrâr-ı îmân gibi konuları işleyerek alışılmışın dışında bir ilmihal başlangıcı yapmıştır.

36. Abdurreşit İbrahim

a.ed-Dînü'l-Fitrî (1340/1921-1922)

ed-Dînü'l-Fitrî isimli kitabın müellifi Abdurreşit İbrahim, kitabın mukaddime kısmında "Fıtrat-ı beşer din ile kâimdir." başlıklı müteâlasının ardından, islam'ın beş esas üzerine bina olduğunu başlıklar açarak beyan etmiştir. Kelime-i tevhidi açıkladıktan sonra, ikâmu's-salâh başlığı altında Fatıha suresinin anlamı, zamm-ı sûre ve tahiyat konularını işlemiştir.⁵⁹

37. Şemsi Salih

a.Din Muallimi (1341/1922-1923)

Din Muallimi isimli eser otuz altı sayfadan müteşekkil muhtasar bir ilmihal kitabıdır.⁶⁰ Kitabın giriş sayfasından anlaşıldığına göre, kitabın Şemsi ve Salih isminde iki müellifi vardır. Kitapta ilmihal konuları başlıklar altında işlenmiş olup, kitabın iç giriş sayfasında içindekiler kısmı mevcuttur. Konular yirmi bir başlık altında işlenmiştir.

38. el-Üveysî Seyyid Ahmed Hüsameddin

a. Zübdetü'l-meratib

Zübdetü'l-meratib, el-Üveysî Seyyid Ahmed Hüsameddin'in kaleme aldığı yetmiş dokuz sayfadan oluşan bir kitabıdır. Kitapta zikr ile iştilal, letâifin keyfiyeti zikri ve merâtibini hulâsa, ru'yetin sıhhatinin şartı, murâkabe-i rûh, murâkabe-i sır, hafı, ahfâ, murâkabe-i kelâm, murâkabe-i ef'âl, murâkabe-i vücûd gibi konular işlendikten sonra, kitabın sonunda merâtibu'l-mürşid, hatm-i şerif duası konularına yer verilmiştir.⁶¹ Kitapta ibadet konuları tam olarak işlenmiş olmasa da, ahlâkî ve tasavvufî konuların varlığıyla, kitap ilmihal eserleri arasında değerlendirilebilir.

39. Muallim Mehmed Cevdet

a. Askerî Din Dersleri

Muallim Mehmed Cevdet'in kaleme aldığı Askerî Din Dersleri 239 sayfadan müteşekkil bir ilmihal kitabıdır. Müellif kitabın konularını kırk ders şeklinde ele almıştır. Dersleri sıralanışı şu şekildedir:

1. Ders: cami ve ezan, 2. Ders: terbiyesi ve peygamberimiz, 3. Ders: eski Müslümanlık ve Avrupa'da temizlik, 4. Ders: peygamberimizin yemin usûlü, 5. Ders: Neferler ve dış temizliği, 6. Ders: Firengi ne yapar, 7. Ders: askerler ve içki, 8. Ders: Lâilâheillallah, 9. Ders: Hz. Muhammed kimdir, 10. Ders: Peygamberimiz halkı nasıl terbiye etmiştir, 11. Ders, peygamberimizin ıslâhâtı, 12. Ders: peygamberler, Kitaplar, Melekler, 13. Ders: peygamberlerin çattıkları belâlar, 14-15. Ders: ruhun neşesi ve azabları, 16. Ders: Kaza ve kader ne demektir?, 17. Ders: Avrupalıların tedbirleri, 18. Ders: İslamiyette müsâvât ve kul hakkı, 19. Ders: Eski zengin esnâf, 20. Ders: İslâmiyetin birinci şartı: Temizlik, Hz. Muhammed ordusunda temizlik, 21. Ders: Abdest ve namaz, 22. Ders: Guslün farzları, 23. Ders: Namaz kılanlarda ne faziletler olmalıdır, 24. Ve 25. Ders: Namazların şartları ve vakitleri, 26. Ders: Cuma namazı, 27. Ders: Cenaze ve bayram namazı, 28. Ders: Ramazan terbiyesi ve oruç, 29. Ders: Fakirlere yardım teşkilâtı, hastaneler, hamamlar, çeşmeler, imârathaneler, mektepler, vakıf kütüphaneler, Hilâl-i Ahmer, 30-31-32. Ders: Zekat ve hesapları, 33-34. Ders: Zekat verilecek halk tabakaları, 35. Ders: Duâlar, 37. Ders: Fatıha Suresi ve tahlili, 38. Ders: Dört sure ve tercümelere, 39. Ders: Türk askerinde İslamiyet duygusu, 40. Ders. Müslümanca yaşayış programı.

Kitabın konu başlıklarından da görüldüğü üzere, kitap alışılmışın dışında bir ilmihal muhteviyatı sunmaktadır.

40) Mahmud Mesud

a. Usûl-u İ'tikâd-ı İslâmiyyede İlm-i Hâl-i Kebîr

Mahmud Mesud'un *Usûl-u İ'tikâd-ı İslâmiyyede İlm-i Hâl-i Kebîr*⁶² isimli kitabı 128 sayfadan müteşekkil bir ilmihal kitabıdır. Kitap konular işlenirken takip edilen yöntemle, diğer ilmihal kitaplarından önemli ölçüde ayrılmaktadır. Kitabın tamamında konular soru-cevap şeklinde işlenerek verilmekte akabinde konuyla ilgili daha başka sorular sorularak ünitenin okuyucu/öğrenci tarafından pekiştirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Konunun pekiştirilmesi için sorulan sorular "sualler" başlığı altında verilmiştir. Toplamda 15 bölüm altında verilen sualler, içerisinde farklı ve zengin soru çeşitleri sunmaktadır.

Usûl-u İ'tikâd-ı İslâmiyyede İlm-i Hâl-i Kebîr'in konu başlıkları şu şekilde sayılabilir:⁶³

⁵⁹ Abdurreşit İbrahim. *ed-Dînü'l-Fitrî*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 ABD 297.411 ABD 1340 R/1924 1, Demirbaş Nr. HCE_Osm_00106.

⁶⁰ Şemsi Salih. *Din Muallimi*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 M.ŞE 297.411 M.ŞE 1341 R/1925 1, Demirbaş Nr. OE_TK_01543: 1-36

⁶¹ Zübdetü'l-meratib, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 AHM 297.411 AHM 1341 R/1925 1, Demirbaş Nr. Bel_Osm_K.05428.

⁶² Mahmud Mesud. *Usûl-u İ'tikâd-ı İslâmiyyede İlm-i Hâl-i Kebîr*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.4 MAH 297.4 MAH 1326 R/1910 1, Demirbaş Nr. Bel_Osm_K.03654/01.

⁶³ Mahmud Mesud. *Usûl-u İ'tikâd-ı İslâmiyyede İlm-i Hâl-i Kebîr*: 1-128

Birinci Sualler: ilk insan ve ilk peygamber, peygamberler ve hangi ümmetlere gönderildiği hakkında sorular ve cevaplar.

İkinci Sualler: İtikatta mezhep, amelde mezhep, din ve millet, şeriat, İslam'ın şartları, kelime-i şehâdetin manası hakkında sorular ve cevaplar.

Üçüncü Sualler: Sıfat-ı nefsiyye, sıfat-ı zâtiyye, sıfat-ı subûtiyye, imanın şartları, âmentünün âhirine kadar mânası, mükellef kime derler, ef'âl-i mükellef kime derler, ef'âl-i mükellefin (ahkam-ı şer'iyye) sekizdir, ef'âl-i mükellefin ne demektir hakkında soru ve cevaplar.

Dördüncü Sualler: Farz, farzın kaç kısım olduğu, farz-ı ayn ve kifâye, vâcib, sünnet, sünnetin kaç kısım olduğu, sünnet-i müekkede ve sünnet-i gayr-i müekkede hakkında soru ve cevaplar.

Beşinci Sualler: Müstehap, mübah, haram, mekruh, namaz kılmak mekruh olan vakitler, müfsit, İslam'ın binasından dinin direği hakkında soru ve cevaplar.

Altıncı Sualler: Namazın farzları, şurût-u salât, namazın yedi şartından hadesten taharet, hades ne demektir, abdestin farzları, abdestin sünnetleri, abdestin müstehapları, abdestin mekruhları, abdestin müfsitleri hakkında soru ve cevaplar.

Yedinci Sualler: Abdest duaları

Sekizinci Sualler: Gusül ne demektir, guslün farzları, guslün sünnetleri hakkında soru ve cevaplar.

Dokuzuncu Sualler: Teyemmüm ne demektir, teyemmümün farzları, teyemmüm ne vakit caiz olduğu (teyemmümün usûl-u sûreti), teyemmümü bozan şeyler, namazın yedi şartından istikbâl-i kible, namazın yedi şartından vakit, kible ne demektir hakkında soru ve cevaplar.

Onuncu Sualler: Namazın yedi şartından niyet, namaz niyetleri hakkında soru ve cevaplar.

On Birinci Sualler: Namazın yedi şartından iftitah tekbrî, ezan ve ikâmet hangi namazlar için okunur, kimlere ezan ve ikâmet ve kâmet getirmek lazım ve kimlere mekruhtur, ezan neye derler, ezan nasıl okunur, sabah namazının ezanıyla sâir ezanların ezanı beyninde (aralarında) ne fark vardır, müezzin ne demektir, ikâmet kelimât-ı nasıldır hakkında soru ve cevaplar.

On İkinci Sualler: Erkân-ı salât, namazın beş rüknünden kıyâm, namazın beş rüknünden kırâat, her bir müellefe farz ve vacib olan nedir, namazın beş rüknünden rukû', namazın beş rüknünden sucûd, kimse rukû' ve sucûddan âciz olsa, namazın beş rüknünden kâide-i âhire, teşehhüt miktarı neye derler, tahiyat, teşehhüdden sonra ne okunur, ne suretle selam vermek vaciptir, selam verdikten sonra ne demek vaciptir hakkında soru ve cevaplar.

On Üçüncü Sualler: Beş vakit namazın rukunleri, namazın vacipleri, farzdan sonra kılınmayan sünnetler, gece ve gündüz namazları, namazın sünnetleri, ezan okumak nasıl sünnettir hakkında soru ve cevaplar.

On Dördüncü Sualler: Namazın müstehapları, namazın mekruhları, namazın müfsitleri hakkında soru ve cevaplar.

On Beşinci Sualler: Ramazan-ı şerifte her gün oruç tutmak nedir ne ile sabittir, savm'ın farzları, Ramazan-ı şerif orucuna niyetin evvel ve ahir vakti, orucun tutulması haram olan günler, zekat ne demektir, zekâtın farzları, haccın farzları, eyyâm-ı nahr hakkında soru ve cevaplar.

41) Kazanlı Halim Sabit (Şibay) (ö. 1946)

a. Amelî İlmihal (Birinci Kitap)

Halim Sabit (ö. 1946)'in kaleme aldığı Amelî İlmihal (Birinci Kitap)⁶⁴ küçük hacimli bir kitap olup 21 sayfadan müteşekkildir. Kitabın öğrenci kitabı olduğu, iç kapak sayfasında "talebeye mahsus kısım" şeklindeki kayıttan anlaşılmaktadır. Yine kitap İttihad ve Terakki mekteplerinde okutulmak üzere hazırlanmış olup kitapta, "Hukuk-ı telifiye ve tabiyesi İttihad ve Terakki cemiyeti'ne aittir. Bilumum İttihad ve Terakki mekteplerinde okutturulacaktır." kaydı yer almaktadır.⁶⁵

Kitap müellifin "levha" ismini verdiği sıralı başlıklardan oluşmaktadır. Toplamda 21 levhanın yer aldığı kitabın konu başlıkları şu şekildedir. Kelime-i Tevhid, Sure-i Fatiha, namaz tesbihatları, tahiyat, salavât-ı şerife, ahiret hayatı, Allah'ın nimetleri, arkadaş sevgisi, İhlas Suresi, Hz. Peygamber sevgisi, aile sevgisi, Müslüman sevgisi, Allah'ın sıfatları, temizlik sevgisi, ibadet sevgisi, Kevser Suresi, namaz sevgisi, kunut duaları, yaşlı insan sevgisi, Allah korkusu ve ahiret, peygamberler ve Kur'an'a iman.

b. Amelî İlmihal (Üçüncü Kitap)

Halim Sabit (ö. 1946)'in kaleme aldığı diğer bir kitap Amelî İlmihal (üçüncü kitap)'dir.⁶⁶ Hacimli bir kitap olup 128 sayfadan müteşekkildir. Kitabın öğrenci kitabı olduğu, iç kapak sayfasında "Bilumum Mekâtib-

⁶⁴Kazanlı Halim Sabit (Şibay). *Amelî İlmihal (Birinci Kitap)*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 SAB 297.411 SAB 1329 H/1911 1, Demirbaş Nr. Bel_Osm_O.01011/01

⁶⁵Halim Sabit. *Amelî İlmihal*: 1-21

⁶⁶Kazanlı Halim Sabit (Şibay). *Amelî İlmihal (Üçüncü Kitap)*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 SAB 297.411 SAB 1331 R/1915 Demirbaş Nr. Bel_Osm_K.01596

i İbtidaiyye'nin üçüncü sınıflarında okutturulmak üzere Maarif Nezâreti'nce maa't-takdir birincilikle resmi programa idhal olunmuştur." şeklindeki kayıttan anlaşılmaktadır.

Müellif kitaba direkt konu başlıkları koymaktan ziyade 1'de 49'a kadar numaralar vermiş, her bir numarada bir konuyu işlemiştir. Fakat bazı numaraların üzerinde konu başlıkları yazılmışken bazılarında başlık yazılmaksızın konunun alt başlıkları işlenmiştir.

Kitabın konu başlıkları Akâid-i İslâmiyye, kelime-i tevhid, iman, İslam, iman-ı icmâlî, iman-ı tafsilî, sıfât-ı zatiye, sıfât-ı subutiyye, meleklerle iman hakkında, kitaplara iman hakkında, peygamberlere iman, ahiret gününe iman hakkında, kaza ve kadere iman hakkında, ef'âl-i mükellefin hakkında, abdest hakkında, teyemmüm hakkında, namaz hakkında, zekat hakkında, örüş hakkında, sadaka-i fitr ve kurban hakkında, oruç hakkında, hac hakkında, cihad hakkında ve siyer-i nebeviyye'den oluşmaktadır.⁶⁷

42.Necâtü'l-Müslimîn

Müellif isminin kitapta yer almadığı Necâtü'l-Müslimîn yüz altmış yedi sayfadan oluşan bir ilmihal kitabıdır.⁶⁸ İbadet konularının tamamının işlenmediği kitapta, iman, peygamberler, esma-i hüsnâ ve açıklamaları, kısa dua ayetleri, otuz yedi ayetten oluşan ayetler bölümü, salât-ü selâm bölümü, namaz bölümü, ayete'l-kürsi açıklaması, Fatiha suresi açıklaması ve birtakım hadislerin açıklamasından oluşmaktadır.

Sonuç

Tanzimat'tan Kuruluşa Osmanlı coğrafyasında Osmanlı Türkçesiyle telif edilen İlmihal kitaplarının yazma ve matbu nüshalar ışığında ele alındığı bu çalışmada kırk üç farklı müellife ait toplam kırk beş Türkçe ilmihal kitabından bahsedilmiştir. Bu kitapların tamamı baştan sona incelenerek kitapların konu içerikleri çıkartılmıştır. İncelenen ilmihallerin bir kısmında temel inanç, ibadet ve ahlak konuları işlenmişken, diğer bir kısmının ilmihal boyutunu biraz daha aşarak orta hacimli bir fıkıh kitabı mahiyetinde yazıldığı görülmektedir. İlmihal kitaplarının halkın hemen her kesimi tarafından kolaylıkla okunup el altında bulundurulduğu dikkate alındığında, tespit edilen ilmihallerin yazma ve matbu nüsha sayılarının çokluğu anlaşılır bir durum olarak görülmektedir.

İlmihallerin şekil ve içerik olarak birbirinden farklı oldukları bilinmektedir. Ahd-i Mîsâk-ı Sağır isimli ilmihalde müellifin kitabını konulara ayırıp her bir konunun girişine o mevzu ile ilgili bir ayet-i kerimeyi koyarak konuyu nasla temellendirmesi; Vesiletü'n-Necât'ta diğer ilmihal kitaplarından farklı olarak konuların derslere ayrılarak işlenmesi, Kırk Sual isimli ilmihal kitabının dizaynının kitabın ismiyle de uyumlu olarak kırk bölüme ayrılmış olması, her bir bölümde müellifin önce bir soru yöneltmesi ardından bu sorunun cevabını açıklaması ilmihallerdeki şekli farklılıkların örnekleri olarak görülebilir.

İlmihallerdeki içerik çeşitliliğine ve ilmihallerin dönemin ihtiyaç ve beklentilerine cevap arayan telifler olduğuna yönelik kanaatler şu örneklerle zenginleştirilebilir. Vesiletü'n-Necât'ta veliyyü'l-emre itaatın vücûbu, cihada niyetin ne sûrette olacağı, fazîlet-i cihad, silah ta'lîminin lüzûm-u ehemmiyeti, nişan ta'lîminin lüzûm-u ehemmiyeti, muharebe için at beslemenin ecir ve mesûbâtı, nöbet beklemenin mesûbât-ı kesîresi, şeref-i şehâdet nîmet-i uzemâsi, şehitlerin sûret-i defni, gâzât-ı înenin mücib-i mesûbatı, gâzât ve şühedâ ailelerine înenin şeref ve fazîleti; Köylü İlmihalinde bulaşık (bulaşıcı) hastalıklar, din kardeşliği, zenginler ve ağaç yetiştirmek gibi konulara yer verilmesi; Askeri Din Dersleri isimli ilmihal kitabında eski Müslümanlık ve Avrupa'da temizlik, neferler ve dış temizliği, Avrupalıların tedbirleri; Felsefe-i İbâdât'ta ilmihal konularının teşri-i hikmetinin konu edinilmesi ilmihallerin dönemin güncel konularına yer veren eserler olduğunun örnekleri arasındadır.

Diğer taraftan Osmanlı coğrafyasında, Türkçe kaleme alınan ilmihal geleneğinin ortaya konulması, Türkçenin ilim dili olduğunun örnekliği açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDURREŞİT, İbrahim. *ed-Dînü'l-Fitrî*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 ABD 297.411 ABD 1340 R/1924 1, Demirbaş Nr. HCE_Osm_00106.
- el-AKŞEHRÎ, el-Hac Mustafa Fehim b. Osman. *Mürşidü'n-nisa*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 AKŞ 297.411 AKŞ Evasıt-ı Şevval, Demirbaş Nr. Bel_Osm_K.05254.
- BİLGE, Mehmet Selim. *Kaynak İslam İlmihâli*, Kahraman Yayınları, 2012.
- el-BURSEVÎ, İsmail Hakkı b. Mustafa el-Ayduşî. *Halîliyye-i İsmail Hakkı*, İstanbul, B.B.Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 BUR 297.411 BUR, Demirbaş Nr.Bel_Osm_O.00987.
- CEVDET PAŞA, Ahmed. *Eser-i Ahd-i Hamîdî*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 372.84 AHM 372.84 AHM 1309, Demirbaş Nr. OE_TK_01671.
- CECELİZÂDE, Nureddin İbrahim Efendi. *Manzume-i Ceceli İbrahim Efendi*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 CEC 297.411 CEC 1286 H/1869 1, Demirbaş Nr. SEL_Osm_01341.
- DİVLEVÎ, Süleyman Sırrı b. Halil. *Risâle-i Vazîfeti'l-Mü'minîn*, İstanbul B.B. Kitaplığı Yer Nr. 297.411 SÜL 297.411 SÜL 1306 H/1888 1, Demirbaş Nr. OE_TK_01481.

⁶⁷ Kazanlı Halim Sabit (Şibay). *Amelî İlmihal (Üçüncü Kitap)*: 1-128

⁶⁸ *Necâtü'l-Müslimîn*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.451 NEC 297.451 NEC 1, Demirbaş Nr. el_Yz_K.000626.

EREN, Ali. *Üç Boyutuyla İslam İnanc, İbadet, Ahlak*, Yasin Yayınevi, 2011.

EBU'Ş-ŞEFİK, Hamdi. *Mûcize-î Ahlâk-ı İslâm*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.413 ŞEF 297.413 ŞEF 1331 R/1915 1, Demirbaş Nr. OE_TK_01483.

ERZURUMLU, Hoca Mehmed Nusret. *Nazariyat-ı fikihiye ve âdât-ı milliyeye*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 MEH 297.411 MEH 1340 R/1924 1, Demirbaş Nr. OE_TK_01474.

EMİN, Mehmed b. Hasan. *Necâtü'l-Mü'minîn Risâlesi*, İstanbul B.B., Kitaplığı, Yer Nr 297.51 MEH 297.51 MEH 1308 H/1891 1, Demirbaş Nr. Bel_Osm_O.03202.

HIFZİ, Hüseyin. *Muhtasar İlmihal*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 HÜS 297.411 HÜS 1326 R/1910 1, Demirbaş Nr. AUE_00667.

İBNÜ'L-HAC, el-Hac Mehmed Nahif Ahmed Efendi. *Enisü'l-âbidîn*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 MEH 297.411 MEH 7 Safer 1317/17, Demirbaş Nr. YRY_Osm_00183.

İLMÎ, Ahmed. *İlmihal*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 AHM 297.411 AHM, Demirbaş Nr. OE_TK_02507

KARA, İsmail. *Mızraklı İlmihal*, Dergah yayınları, 2012.

el-KEMÂLÎ, Ziyâeddin. *Felsefe-î İbâdât*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 ZİY 297.411 ZİY 1909 1, Demirbaş Nr. OE_TK_02159.

KIRKIL, Harun. "Türk Edebiyatında Manzum İlmihal ve Fıkıh Kitapları ile Son Devre Ait Manzum Bir İlmihal: Manastırlı Mehmet Rifat Bey ve Manzum İlmihali", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy 7, Nisan 2006, s. 433-476.

EL-KONEVÎ, İmamzâde Mehmed Esad b. Abdullah. *Dürr-i Yektâ*, İstanbul B.B. Kitaplığı Yer Nr. 372.84 İMA 372.84 İMA 1302 H/1885 1, Demirbaş Nr. Bel_Osm_K.05970

ŞİBAY, Kazanlı Halim Sabit. *Amelî İlmihal (Birinci Kitap)*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 SAB 297.411 SAB 1329 H/1911 1, Demirbaş Nr. Bel_Osm_O.01011/01

ŞİBAY, Kazanlı Halim Sabit. *Amelî İlmihal (Üçüncü Kitap)*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 SAB 297.411 SAB 1331 R/1915 Demirbaş Nr. Bel_Osm_K.01596

MAZHAR, *Misbahü'l-felâh Mufassal İlmihal*, İstanbul B.B., Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 MAZ 297.411 MAZ 1312 H/1894-189, Yer Nr. OE_TK_01114

MESUD, Mahmud. *Usûl-u İ'tikâd-ı İslâmiyyede İlm-i Hâl-i Kebîr*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.4 MAH 297.4 MAH 1326 R/1910 1, Demirbaş Nr. Bel_Osm_K.03654/01.

MUHTAR, Ahmet. *Melceu'l-İbâd*, 1884.

MUSTAFA BEY. *Telhisü'l-Mülâhhas İlmihal*, İstanbul B.B. Atatürk Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 MUS 297.411 MUS [t.y.] 1, Demirbaş Nr. Bel_Osm_K.02737/01.

NAZİF, Ahmet. *Elli Dört Farz Şerhi*, ty, Rehber-i salat yahud, sual ve cevablı ilmihal, İstanbul B.B. Kitaplığı, Nr. 297.411 REH 297.411 REH 1328 H/1912 1, Demirbaş Nr. Bel_Osm_K.05716.

REŞİT, Seyyid Abdülhamid b. Mustafa. *Zübde-i İlmihâl*, İstanbul B.B. Atatürk Kitaplığı, Matbaa-i Osmaniye, tr. 1305 H/1887-1888, Yer Nr, 297.412 ABD 297.412 ABD 1305 H/1887-18, Demirbaş Nr, AUE_00280.

PAŞA, Süleyman. *İlmihâl-i Sağır*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 SÜL 297.411 SÜL 1314 H/1897, Demirbaş Nr. Bel_Osm_K.02738/03.

ŞEMSİ, Salih. *Din Muallimi*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 M.ŞE 297.411 M.ŞE 1341 R/1925 1, Demirbaş Nr. OE_TK_01543.

ŞEVKET, Ebu Bekir. *Ahd-i Mîsâk-ı Sağır*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 ŞEV 297.411 ŞEV 17 Zilkade 1290, Demirbaş Nr. OE_TK_01498.

ÜRKÜBÎ, el-Hâc Mehmed Emin. *Tahzîrü's-Sâlikîn*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 MEH 297.411 MEH 1300 H/1883 1, Demirbaş Nr. OE_TK_01415.

ÜRYÂNİZÂDE, Ali Vâhid. *Köylü İlmihali*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 ÜRY 297.411 ÜRY 1338 R/1922 1, Demirbaş Nr. OE_TK_00575

ZİYÂEDDİN, Ahmed. *Vesiletü'n-Necât*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 AHM 297.411 AHM 1327 R/1911 1, Demirbaş Nr. TB_0475/02.

ZİYÂEDDİN, Ahmed. *Çocuklara Ma'lûmât-ı Dîniye*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 372.84 AHM 372.84 AHM 1338 R/1922 1, Demirbaş Nr. TB_0507/03.

ZİYÂUDDİN, Yusuf. *Muhtasar İlmihal*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 YUS 297.411 YUS 1325 R/1909 1, Demirbaş Nr. OE_TK_01475/01.

ZİYAÜDDİN, Yusuf. *Lübbü'l-elbab bi'l-kauli's-savâb*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 YUS 297.411 YUS 1325 R/1909 1, Demirbaş Nr. OE_TK_01475/02.

ZİHNİ EFENDİ, Mehmed. *Nimet-i İslâm*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 MEH 297.411 MEH 1396 H/1976 1, Demirbaş Nr. Bel_Osm_K.06202.

ZÜHDÜ PAŞA, Ahmed. *el-Mecmuatü'z-zühdiye fi'l-ahkami'd-diniye*, İstanbul B.B. Kitaplığı, Yer Nr. 297.411 AHM 297.411 AHM 1311 H/1893-18, Demirbaş Nr. Bel_Osm_K.04360.

DİA

ÖZEL, Ahmet. "İbn Âbidînzâde", DİA, XIX, 293

KILIÇ, Hulusi. "Mehmed Zihni Efendi", DİA, XXVIII, 543

YAŞAROĞLU, M. Kâmil. "Mızraklı İlmihal" DİA, XXX, 5